

# Mennek, maradnak, visszajönnek

Váradí Monika Mária

## Bevezetés

A Magyarországról a nyugat-európai országokba irányuló munkavállalási célú migráció 2010 után vált sokakat érintő, meghatározó, nem csupán tudományos, de széles közérdeklődést is kiváltó folyamattá. Szemben más közép- és kelet-európai országokkal, a rendszerváltás, majd az uniós csatlakozás Magyarországon nem indított el jelentős mértékű migrációt, ami az uniós munkaerőpiac megnyitásának fokozatosságával, az akkor kedvezőbb foglalkoztatási viszonyokkal és a viszonylag „bőkezű” jóléti ellátásokkal egyaránt összefügghet (Kureková 2011; Hárs 2016). Az utóbbi években a válság, a megszorítások, a romló jövedelmi és foglalkoztatási helyzet, a mobilitási esélyeket átszabó intézményi reformok, a gazdasági és boldogulási kilátások bizonytalansága sok honfitársunkat ösztönzik migrációra (Hárs 2016).

A magyar munkavállalókat befogadó nyugat-európai országok a tartós demográfiai tendenciák, a születések számának csökkenése, a várható élettartam növekedése, a munkaképes korú népesség csökkenése miatt a jövőben is rá lesznek utalva a bevándorlásra (Fassman–Sievers 2014). Ezekben az országokban folyamatos a kereslet az olcsó, rugalmas, flexibilis munkavállalók iránt (lásd többek között Sandberg–Pijpers 2015).<sup>1</sup> A munkalehetőségek, az elérhető jövedelmek és életlehetőségek egyenlőtlen elosztásának következményeként pedig a fejlett nyugati országok a jövőben is vonzerőt jelentenek az európai félperiférián elhelyezkedő országok, köztük Magyarország lakói számára.

Folyamatban lévő kutatásunkban<sup>2</sup> arra keressük a választ, hogy a különböző hátrányos helyzetű vidéki terekben kik és miért indulnak útnak, hová mennek dolgozni, milyen migrációs utakat járnak be, valamint hogy e migráció milyen hatással van a családokra, a helyi társadalmakra.

<sup>1</sup> A nyugat-európai államokban jelentkező munkaerő-keresletről lásd: „Ezt csinálja a kapitalizmus...” Rigó Róbert beszélgetése Melegh Attilával (2015).

<sup>2</sup> A Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra című kutatást az OTKA támogatja (K 111 969). A kutatás több vidéki terepen zajlik, tanulmányunkban elsősorban egy dél-dunántúli kisvárosban és környékén szerzett tapasztalatainkra támaszkodunk. Kutatásunk kvalitatív módszereken alapul, ami egyben azt is jelenti, hogy eredményeink statisztikai szempontból nem tekinthetők reprezentatívnak, hiszen csak azokkal a migránsokkal, illetve családtagjaikkal tudunk beszélgetni, akik erre hajlandóságot mutatnak. Tapasztalataink arra mutatnak rá, hogy ugyan a migráció egy-egy helyi társadalomban, közösségben sokakat érintő és foglalkoztató tapasztalat, megosztásukra mégis kevesen hajlandók. Az elutasítás, elzárkózás fakadhat szegénységből, félelemből és erős érzelmi érintettségéből egyaránt.

## A migráció problémakörének elméleti megközelítése

A migrációt kiváltó, mozgató, fenntartó tényezőkről gondolkodva, tapasztalatainkat értelmezve gyümölcsözőnek tartjuk Hein de Haas (2014a) ágenciaelméletét. De Haas szerint a migráció klasszikus, funkcionalista és történeti-strukturális elméletei nem képesek megragadni a migrációs tapasztalatok időben, térben, társadalmi és kulturális kontextusok mentén eltérő, sokszínű gyakorlatait, és a migránsokat a struktúrák által mozgatott passzív szereplőknek tekintik, figyelmen kívül hagyva a migránsok ágenciáját, cselekvőképességét. A migrációs tapasztalatok és gyakorlatok sokszínűségére tekintettel de Haas az elméleti eklekticizmus mellett érvel; a különböző hagyományos elméletek eltérő mértékben alkalmaznak a migráció eltérő típusainak megragadására és értelmezésére. Egy középszintű elmélet megalkotásának igényével pedig a migrációt a migrációs képesség (*capability*) és a migrációs törekvés (*aspiration*) funkciójaként konceptualizálja.

Amartya Sen (1988) nyomán, aki a fejlődést nem pusztán az anyagi jólét növekedéseként értelmezi, hanem az emberek arra való képességeként, hogy olyan életet élhessenek, amilyenre vágnak, a *migrációs képesség* azt a szabadságot jelenti, hogy az emberek maguk dönthetik el, hogy hol kívánnak élni. A *migrációs törekvések* azokhoz az elképzelésekhez és szándékokhoz kapcsolódnak, hogy az emberek jólétüket hol látják biztosíthatónak, megvalósíthatónak: aktuális lakóhelyükön, országukban, helyben vagy másutt. A migrációs képesség alapvető feltétele, hogy az emberek, családok hozzáférjenek bizonyos gazdasági (anyagi), társadalmi (kapcsolatok, információk) és humán (életkor, képzettség, készségek) forrásokhoz, tőkékhez, mert csak ez teszi lehetővé, hogy eldönthessék, elinduljanak-e vagy maradjanak, ez határozza meg, hogy hová, milyen körülmények között menjenek/mehetnek. A különböző tőkék, erőforrások rendkívül egyenlőtlenül oszlanak meg a társadalomban. Ugyanígy az emberek elképzelése a jó, értelmes életről, az étellel szemben támasztott elvárásai a különböző társadalmi és kulturális kontextusokban igen eltérőek lehetnek, de a migrációs törekvések sem véletlenszerűen vannak jelen vagy éppen hiányoznak a különböző csoportokban, közösségekben.

Czaika és Vothknecht szerint a migrációs törekvések hajtóereje az aktuális és a vágyott szubjektív jólét közti különbség, s a kis különbség kevésbé ösztönöz migrációra, ahogy a túl nagy különbség esetén a migrációval járó kockázatok (költségek, bizonytalanság, a kudarc veszélye) csökkenthetik a migráció esélyét. Ezek a helyzetek az aktuális szubjektív jólét elfogadását, illetve a migrációs törekvések háttérbe szorulását, eltűnését eredményezhetik. A képesség a jobb élet utáni vágyakozásra lehet velünk született személyiségjegy, a migrációs törekvésekkel azonban nagyobb valószínűséggel találkozunk azok körében, akik olyan családba születtek, ahol elegendő gazdasági, társadalmi és humán tőke áll rendelkezésre ahhoz, hogy ezek a törekvések egyáltalán kialakulhassanak, megfogalmazódhassanak, illetve olyan tanult, fiatal emberek között, akik függetlennedni tudnak a környezetüktől. A migrációs törekvéseket, vagyis a migráció esélyét ugyanakkor a korábbi migrációs tapasztalatok is erősítik (Czaika–Vothknecht 2014; lásd ehhez az összefüggéshez Blaskó–Gödri 2014). Sem a migrációs képességeket lehetővé tevő tőkefajtaikat, sem a törekvéseket nem tekinthetjük egyszer s mindenkorra adottnak, azok az egyének, családok élethelyzeteivel együtt változhatnak (Schewel 2015).

Az emberek, családok migrációs döntéseit a kibocsátó és (a potenciális) befogadó államok gazdasági, politikai, intézményi struktúrái, illetve az ezekről kialakult elképzelések

éppen úgy behatárolják, mint az őket körülvevő kultúra, a család, a közösség, a különböző kapcsolati hálózatok, amelyek egyúttal meghatározzák azokat a gazdasági, társadalmi és emberi erőforrásokat is, amelyekre az emberek migrációs döntéseikben és gyakorlataikban támaszkodni tudnak és akarnak.

Az ágenciát a struktúrák által teremtett keretek, korlátok között gyakoroljuk, ám az egyéni és kollektív múltbeli tapasztalatokból, cselekvésekből fakadó minták, struktúrák is meghatározhatják az ágencia módját (Bakewell et al. 2011). Az ágencia tehát az emberek e struktúrák által korlátozott, ám mégis létező képességét jelenti arra, hogy többé-kevésbé független döntéseket hozzanak arról, hogy hol kívánnak élni, hogy boldogulásukat hol tartják elérhetőnek, menni vagy maradni kívánnak (de Haas 2014a).

A következőkben rövid és töredékes áttekintést adunk arról, hogy az általunk megismert emberek miért, milyen tőkékre, forrásokra támaszkodva indultak el útnak, miért tértek vissza, s milyen törekvései, vágyai vannak azoknak, akik itthon maradtak.

## A migrációval kapcsolatos egyéni döntések mozgatórugói

Magyarországon végzett vizsgálataink során olyan emberekkel találkoztunk, akik ugyan természetesen önként vállalkoztak kivándorlásra, migrációra, ám eredeti törekvéseik között nem szerepelt a külföldi munkavállalás; ők helyben, Magyarországon szerettek volna boldogulni azelőtt, hogy migrációs döntésüket meghozták. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy kevés példát hallottunk az igazán „szabad”, külső struktúráktól és kényszerektől független migrációra,<sup>3</sup> amely inkább ideáltipikus konstrukció, melyhez a valóság csak közelíthet. Leginkább a fiatal, ma legfeljebb harmincas nemzedékhez tartozó, érettségizett férfiakról tudunk, akik már kamaszkorukban határozottan kijelentették: külföldön akarnak élni, akik „kalandvágyból”, a mobilitás örömeért utaznak a világban, illetve nem elsősorban a keresetért dolgoznak külföldön, hanem mert „ki szeretnék próbálni magukat” a megszokott és biztonságos családi, itthoni környezetet kívül. A migrációs törekvések mögött meghúzódó és a döntéshez vezető tényezők, megfontolások természetesen mindig összetettek és nehezen szétbogarozhatók.

A fiatalok egy részének migrációs törekvései az önálló életkezdés és családalapítás anyagi feltételeinek megteremtését szolgálják, azért választanak külföldi munkát, mert így (hamarabb) megkeresik azt a pénzt, amellyel önálló lakást, autót vásárolhatnak. Nem feltétlenül akarnak külföldön maradni, az ilyen típusú migrációs folyamat azonban nyitott végű, a migrációs tapasztalatok, a befogadó ország és az otthon által kínált lehetőségek vagy a családi viszonyokban bekövetkezett változások és az érzelmek vezethetnek a tartós külföldi letelepedéshez éppen úgy, mint a visszatéréshez. Az önálló élet elindításának szándéka hátterében mindenképpen ott húzódik a felismerés, hogy itthon megfelelő munkalehetőség és kereset híján nem vagy csak hosszú évek alatt sikerülne a vágyott életszínvonal, jólét elérése. Az általunk megismert ilyen fiatalok szülei konszolidált családi hátteret

<sup>3</sup> „Szabad migrációként” értelmezhető például a magasan kvalifikált szakemberek korlátozásoktól többé-kevésbé független mozgása a gazdag államok között (De Haas 2014, p. 31.). Mi egyetlen olyan családdal találkoztunk, amely példaként említhető itt: ők azért töltötték hosszabb időt Kanadában, mert a mérnök férjet németországi központú munkahelye oda helyezte.

biztosítottak a gyerekeiknek, ezért is frusztráció forrása számukra, hogy nem tudták önálló életkezdésüket megfelelően segíteni.

A migrációs törekvések változékonyságát jelzi annak a negyvenes éveiben járó férfinak az esete is, aki először 2007-ben fél évre ment ki Londonba, „akkor még kalandvágyból”; a válság, a felvett hitel törlesztésének kényszere, a „*muszáj*” vitte másodszor is Londonba, ahol végül három évet töltött. Az eredeti törekvéseket, vagyis az itthon boldogulás szándékát felülíró strukturális kényszerhelyzetek alapvetően három forrásból fakadnak. Már az 1990-es és a 2000-es években is volt arra példa, hogy a munkahely elvesztése, az elhelyezkedési nehézségek, a megfelelő munkalehetőségek hiánya külföldi munkavállalásra készített embereket, jellemzően szakmunkásokat, pályakezdő diplomásokat. Az állásvesztés, a munkanélküliség (fenyegetése) ma is a migrációt kiváltó egyik legfontosabb tényező, különösen a fiatalabb generációk esetében. Más családokban a foglalkoztatás bizonytalansága (hol sikerül elhelyezkedni, hol nem, sokszor csak időszakosan) és/vagy a rendkívül alacsony szintű jövedelmek (fizetés, nyugdíj) készítetnek egy vagy több családtagot a külföldi munkavállalásra.

A legújabb, benyomásaink szerint a legnagyobb csoportot azok a családok alkotják, amelyek svájci frank alapú hitelt vettek föl, és az árfolyam alakulása miatt csak úgy képesek a hiteleiket törleszteni, ha egy vagy több tagjuk külföldön dolgozik. A szóban forgó családok jellemzően stabilnak mondható egzisztenciával rendelkeztek (ezért is voltak hitelképesek). A munkaképes korúaknak állása, vállalkozása volt, a hiteltörlesztés feltételeinek megváltozása alapjaiban rengette meg ezt az egzisztenciát, a külföldön töltött/töltendő évek száma (az esetek többségében) azon múlik, hogy hány és mekkora hitelt (autó-, vállalkozás-, lakáshitel...) vettek fel a családok. A migrációs törekvések megváltozása az említett esetekben a jövedelmi, megélhetési feltételek drámai romlásából fakadt, a migráció célja a család egzisztenciális ellehetetlenülésének megakadályozása volt és maradt.

A migrációs képességek és törekvések, a migrációs minták igen eltérőek generáció, iskolai, szakmai végzettség és nemek szerint. A különböző statisztikai adatbázisok elemzése alapján kirajzolódnak a külföldön élő, dolgozó kivándorlók demográfiai, társadalmi jellemzői és eltérő migrációs pályái. Általában elmondható, hogy az utóbbi bő évtized magyar kivándorlói az itthon élő népességnél átlagosan iskolázottabbak, fiatalabbak, többségében hajadonok, illetve nőtlenek, és valamelyest felülreprezentáltak körükben a férfiak (Blaskó–Gödri 2016, 66. o.).

A kutatások arra is rámutatnak, hogy a kivándorlók között felülreprezentáltak a szakmunkások és a felsőfokú végzettségűek, ám míg a szakmunkások többsége családja nélkül jár külföldre dolgozni, addig a magasan kvalifikált fiatalok hosszabb távra és családdal együtt telepednek külföldre (Blaskó–Gödri 2014, 2016). A statisztikai adatok és elemzések is alátámasztják a migráció és az emberi tőke összefüggését.

Vizsgálatunk során egyik jól azonosítható migrációs utat azok a jellemzően harmincas-negyvenes, szakképzett és családós férfiak járták be, akik évek óta külföldön – elsősorban Németországban és Ausztriában – a saját szakmájukban (jellemzően az építőiparban) dolgoznak, a külföldi munkaerőpiacon éppen szakképzettségük és tapasztalataik miatt keresettek. Noha a család, a gyerekek csökkentik a migrációs hajlandóságot (Schewel 2015; Blaskó–Szabó 2016). Ezekben az esetekben a családok vállalták a különélés kockázatát. A rövidebb időszakokra hazatérő családfő által küldött pénz a család megélhetését és a hiteltörlesztést fedezi. A családalapítás előtt álló fiatal

nők jelentősebb része, e dél-dunántúli terepen szerzett tapasztalataink alapján, elsősorban osztrák turistaparadicsomokba megy dolgozni, oda, ahová fiatal emberek is nagy számban járnak a nyári és/vagy téli szezonban.

Más fiatal nők és férfiak Angliában vagy egyéb nyugat-európai országban keresnek munkát. Ők saját szakmájukban nemigen tudnak elhelyezkedni, itt is jellemzően a vendéglátóiparban, tágabban a szolgáltatási szektorban kínálkozik munkalehetőség számukra. Családos nők is felkerekednek azonban, ők az idősgondozás globális hálózatába bekapcsolódva, jószérivel kizárólag a közelebbi Ausztriában és Németországban vállalnak munkát. Az elbeszélések szerint az idősgondozásban részt vevő asszonyok között minden generáció képviselői megtalálhatók, mi azonban elenyésző számban találkoztunk fiatalokkal, pláne kisgyermeket nevelő édesanyákkal. A nők jellemzően akkor indulnak el, ha a gyerekek már nagyok, esetleg már önálló életet kezdtek. Kik ők? Negyvenes-ötvenes éveikben járó, munkanélkülivé vált, elvált, egyedülálló vagy családfenntartó asszonyok, hatvanas-hetvenes kisnyugdíjasok, akik saját megélhetésük mellett, néha elsősorban (például eladósodott) gyerekeiket és unokáik életkezdését támogatják, ameddig erejükből futja, néha erőn felül is.

## A migráció informális és iskolázottsági alapjai

A migrációs utakat, a migráció mintáit – a politikai, társadalmi, gazdasági folyamatok, a kibocsátó és befogadó országok között a megélhetés, az elérhető jólét lehetőségeiben meglévő különbségek mellett és elsősorban – a migrációs hálózatok határozzák meg, ami azt jelenti, hogy a migrációra való képesség szempontjából legdöntőbbnek a kapcsolatokhoz, hálózatokhoz való hozzáférés, vagyis a társadalmi tőke bizonyul. A befogadó és a kibocsátó országban élő (potenciális) migránsok és az otthon maradtak között kiépült migrációs hálózatokon információ, anyagi és érzelmi támogatás áramlik, e hálózatok csökkentik a migrációval járó kockázatokat, és jelentős mértékben hozzájárulnak a migrációs folyamatok, utak tartós fennmaradásához (lásd többek között Portes 1998; de Haas 2010, 2014b).

Terepmunkánk során nagyon kevés olyan esetről hallottunk, amikor valaki egy véletlen ismeretségnél vagy annak köszönhetően került külföldre dolgozni, hogy közvetlenül lépett internetes kapcsolatba a potenciális munkaadóval. Majdnem mindenki arról számolt be, hogy (első) munkahelyet s néha szállást is egy már kint dolgozó, esetleg végleg kiköltözött ismerős, barát, közvetlen családtag (apa, testvér, gyerek) segítségével talált.

Az informális migrációs hálózatok minden migrációs formában működnek, különbséget az etnicitás mentén láthatunk, abból fakadóan, hogy a romák e vidéki terepen nem rendelkeznek megfelelő anyagi, kulturális, humán erőforrásokkal. A romák alacsony iskolai végzettségük, hiányzó vagy nagyon bizonytalan munkaerőpiaci kötődésük, szegénységük miatt jószérivel kizárólag a rokonsági, nagycsaládi alapon működő hálózatokra támaszkodhatnak migrációjuk során. A jellemző modell szerint a közösségből elindult első migránsok, „úttörők” (Bakewell et al. 2011) segítik a következő családtagokat az indulásban, a munkahely- és lakásszerzésben, a beilleszkedés első lépéseiben. A családi, rokoni hálózat migrációban játszott szerepe magyarázza azt is, hogy egy-egy lokális közösség tagjai egy-egy adott külföldi városban tömörülnek: a közelség biztonságot is jelent. A romák e városok gyáraiban bizonytalan foglalkoztatásban, alacsony presztízsű betanított munkákat végeznek (Vidra 2013).

A családi, baráti, ismerősi kapcsolatokon alapuló hálózatok mellett a „migrációs ipar” (de Haas 2010) magában foglalja mindazokat a szereplőket (pl. munkaközvetítők, utazási ügynökségek, a külföldre érkezőket segítő szakemberek), akiknek az aktivitása is táplálja és fenntartja a migrációs törekvéseket s magát a migrációs folyamatot. Az informális hálózatok mellett/helyett vannak, akik magyarországi vagy külföldi hivatalos munkaközvetítő cégeken keresztül keresnek állást vagy informális közvetítők segítségét veszik igénybe. A legösszetettebb és leginkább sokszínű migrációs ipar tapasztalataink szerint a külföldi idősgondozásra épült. Akad példa arra is, hogy az asszonyok kitelepített német falubeliek, rokonok révén jutnak el egy-egy családhoz, illetve egy már kint dolgozó ismerős juttatja őket munkalehetőséghez. Többen említettek olyan Facebook-oldalakat, amelyek új helyek megtalálásában is segítenek.

Az iparban meghatározó szerepet azok a legálisan működő vagy az informalitás terepén mozgó „sofőrök”, fuvarozó vállalkozók játszanak, akiknek autóbuszai hetente többször fordulnak, szállítják az asszonyokat hol egy gyűjtőpontról, hol háztól házig. Az autóbuszokon együtt utazó nők nemcsak az információkat, tapasztalatokat osztják meg, hanem adott esetben újabb helyhez segítenek, a „sofőrök” pedig gyakran egyben közvetítők is a gondozót kereső családok és a potenciális gondozók között. Az idősgondozás kapcsán érdemes a hálózatokhoz való hozzáférés és a kulturális tőke összefüggéséről is említést tennünk. Az otthoni idősápolás iránti, az érintett nyugat-európai országok demográfiai tendenciából és az betegellátás sajátosságaiból fakadó, szakadatlan keresletnek köszönhetően lényegében bárki el tud helyezkedni idősgondozóként, ha fizikailag és lelkileg bírja a munkát, és a család elvárásainak megfelelően gondozza az időst.

A szociális, egészségügyi végzettség nem feltétel – aki ilyen végzettséggel kényszerül külföldi gondozói munkára, inkább szakmai presztízsveszteséget és frusztrációt él meg –, s még a nyelvtudás sem elvárás. A német nyelvtudás azonban olyan kulturális tőke, amely kibővítheti az asszonyok ágenciáját, cselekvési terét, érdekérvényesítési képességeit (Pereria 2014). A nyelvtudás belépőt jelent a külföldi közvetítő cégekhez, amelyek legális, a majdani német vagy osztrák kiegészítő nyugdíj lehetőségét biztosító foglalkoztatást nyújtanak, szemben az informális hálózatokkal, amelyek esetében jóval gyakoribb a feketemunka. A nyelvtudás arra is lehetőséget ad, hogy az asszonyok saját anyagi és munkafeltételeik javítása érdekében egyeztetéseket folytassanak a családokkal, például rákényszerítsék őket a bejelentésükre.

A migráció által a kibocsátó helyi közösségekben elindított változások (tárgyalásuk szétfeszítené e rövid köszöntő írás kereteit) között a migrációs törekvéseket, szándékokat fenntartó elemként kell említenünk a „migráció kultúráját” (Massey et al. 1993; de Haas 2010), amit legtágabban úgy értelmezhetünk, hogy egy-egy közösségben, a társadalomban a migráció magától értetődő életstratégiává, a mobilitás, a jólét megteremtésének elfogadott, nem egy esetben vágyott útjává válik. Noha a migráció kultúrája érzékelhető az általunk megismert helyi társadalmakban, a migrációra való képesség különbségei mentén eltérő mértékben van jelen a különböző csoportokban. A legfontosabbnak talán azt a megfigyelésünket tartjuk, hogy *a külföldi munkavállalás a fiatal generációk számára sok esetben a hazai mobilitási utak alternatívájává vált:* vagy úgy, hogy felsőoktatási kudarcok és a tanulmányok finanszírozhatatlansága miatt választják, vagy úgy, hogy a továbbtanulásra eleve nem tekintenek a saját jólétük elérésének eszközeként. Tapasztalataink szerint a külföldi munkavállalás lehetőségét azok a fiatalok sem zárják ki az életükből, akik jelenleg itthon tervezik boldogulásukat.

## A szülőföldöz ragaszkodás mint migráció ellen ható tényező

A migrációra összpontosító figyelem mellett hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy az emberek túlnyomó többsége nem hagyja el otthonát, lakóhelyét akkor sem, ha erre elvileg lehetősége lenne, illetve ha kedvezőtlen körülmények között él (Van Houtum–Van der Velde 2004; Schewel 2015; Van Naersen–Van der Velde 2015). Nehéz eldönteni, hogy az itthon maradás mennyiben strukturális kényszer eredménye, és mekkora az ágencia szerepe, az érintettek rendelkeznek-e a megfelelő képességekkel, illetve mekkora a döntési szabadságuk.

Carling a Zöld-foki Köztársaságban végzett kutatása eredményeként alkotta meg a „kényszerű immobilitás” (*involuntary immobility*) koncepcióját, amellyel a migrációra vágyó, ám arra strukturális kényszerek (zárt határok, szigorodó bevándorláspolitikák) miatt nem képes emberek helyzetét írja le (Carling 2002). A dél-dunántúli terepen nem találkoztunk olyan emberekkel, akik külföldön szerettek volna dolgozni, élni, de erre nem voltak képesek megfelelő erőforrások hiányában vagy migrációjuknak strukturális akadályai voltak. Ám azt tapasztaltuk, hogy a legnagyobb szegénységben élő, képzetlen, tartós munkanélküliek, akik semmiféle tőkével nem rendelkeznek, és családi kapcsolatokra, hálózatokra sem támaszkodhatnak, nem is fogalmazták meg azt a vágyukat, hogy külföldön vállaljanak munkát. Ők itthon, helyben szeretnének lehetőséget kapni, jobb megélhetést akarnak, minél több időt eltölteni a közfoglalkoztatásban, egy kicsivel magasabb jövedelmet. Azt a helyzetet, amikor a migrációra, mobilitásra való szándék és képesség egyaránt hiányzik, a „bele nyugvó immobilitás” (*acquiescent immobility*) fogalma igyekszik megragadni (Schewel 2015). Láthatjuk, hogy a szegénységben élők egyben aspirációs csapda (Appadurai 2004) foglyai is. Életkörülményeiken, szegénységükön képtelenek változtatni, és a lehetőségek, perspektívák hiányában a vágyakozás, törekvés képessége sem alakul ki bennük.

Azok számára, akik a szocializmus időszakában voltak fiatalok, ekkor kezdték felnőtt életüket, a külföldi munkavállalás, a külföldre költözés lehetősége rendkívül korlátozott volt, így nem is nagyon gondolhattak arra, hogy ne itthon keressék a boldogulásukat. A szabályt erősítő kivételt jelenti az a kisvárosi polgármester, aki zenészként járta végig Nyugat-Európát. Nem meglepő, ha akkoriban „nem is fontolgatták” a külföldre költözést, ma pedig már többnyire idősnek érzik magukat ahhoz, hogy elmenjenek, nem is vágnak rá. A rendszerváltás előtti években és később született fiatalabbak sem élnek mindig azzal a lehetőséggel, hogy szabadon mozoghatnak az uniós munkaerőpiacon, akkor sem, ha képesek lennének a migrációra. A maradás okaként több marasztaló, megtartó tényezőt azonosíthatunk: az anyagi, egzisztenciális megfontolások mellett a családhoz, a közösséghez, az otthonhoz, Magyarországhoz való kötődést, vallási, spirituális értékeket (Schewel 2015); néha mindezek egyszerre jelennek meg beszélgetőpartnereink érveiben.

Egy kisvárosban is fellelhető néhány magas presztízsű, a régiós átlagnál valamelyes magasabb, „budapestihez közelítő” béreket kínáló és/vagy biztonságos, barátságos, családi környezetet kínáló munkahely, ahol nem jellemző csak ritkán fordul elő a dolgozók külföldre vándorlása. Azok a képzett fiatalok, akik itthon képzelik el boldogulásukat, olyan munkahelyen dolgoznak, amely szakmai karrierlehetőséget biztosít számukra (pl. wellness szálloda menedzsmentje) vagy amelyhez, ha alacsony fizetést kínál is, különlegesen erős érzelmi kapcsolat fűzi őket (pl. vármúzeum). A kisváros jelentős, több embert foglalkoztató, családi alapon működő vállalkozásaiban a fiatalok számára a cég továbbvitele

kínálja a szakmai fejlődés és boldogulás perspektíváját, e családok tagjai számára nem vonzó a „mosogatás Londonban”, a migrációval járó státusvesztés. A vágyott szubjektív jólét alapját az értelmes, izgalmas, perspektivikus munka mellett a biztos párkapcsolat, a család jelenti; ha mindkettő meglesz, akkor nem vágnak külföldre, még ha, mint mondják, nem is jutnak el olyan helyekre, mint külföldön élő barátaik. Beszéltünk fiatal nőkkel, akik alacsony bérért, bizonytalan státusban dolgoznak, de mivel párjuknak jó állása van, elégedettek, nem hagynák itt a szüleiket, akik támogatást, biztonságot jelentenek és/vagy maguk is segítségre szorulnak. A maradás mellett erős lelki érvek szólhatnak: az a hit, hogy az ember nem véletlenül van a helyén, ott kell megtöltenie tartalommal és értelemmel az életét, ahová született; aki itthon nem talál magában békét, az bárhová mehet, nem lesz elégedett, boldog ember.

Abban, hogy az emberek többsége nem lépi át azt a mentális küszöböt, hogy a migrációt erősítő és gyengítő, a megtartó, taszító és vonzó tényezőket egyáltalán mérlegelni kezdje, meghatározó szerepe van annak az alapvető emberi szükségletnek, hogy tartozzuk valahová, otthon és biztonságban érezzük magunkat a minket körülvevő társadalomban és terekben. A „kötődés lehatárolt tere” (*bordered space of belonging*) a lokalitás, a táj, a régió, a nemzetállam egyaránt lehet, a terek és a hozzájuk kapcsolódó érzetek, érzelmek egyúttal az itthon és a külföld, a „mi” és az „ők” közötti különbségeket, határvonalakat is kijelölik. Az otthon, a haza konstruált képzetei, a hozzájuk tapadó tudások, hitek, kötődések eleve közömbössé tehetik az embert a külfölddel, a migráció lehetőségével szemben (Van Houtum–Van der Velde 2004, Van Naerssen–Van der Velde 2015). Nem egy beszélgetőpartnerünk csak abban a falusi, kisvárosi környezetben érzi komfortosan, biztonságban magát, ahol él, már a szomszédos kisvárost, a megyeközpontot is idegennek, túlságosan zajosnak, nyugtalanítóknak tartják, nem beszélve az idegen országokról, ahol veszélyek leselkedhetnek rájuk, ahol nem értik az anyanyelvüket. Kisvárosi, migrációt nem fontolgató beszélgetőpartnereink hangsúlyozták erős lokálpatriotizmusukat; ide születtek, ismernek mindenkit, otthonosan, magabiztosan mozognak ebben a világban, ragaszkodnak a családjuk közelségéhez, az emberekhez, a tájhoz, a város épületeihez, hangulatához, nem egy közülük a város fejlesztése mellett elkötelezett helyi szereplő.

Az ún. „visszatérő migráció” (*return migration*) sikerként vagy kudarcként való értelmezése elfedi azt a ténytet, hogy a migrációhoz hasonlóan a visszatérés háttérben álló törekvések, motivációk, a visszatérés strukturális lehetőségei és korlátai esetében is heterogenitásról beszélhetünk (Cesare 1974, Rogers 1984, de Haas et al. 2015). A visszatérés nem tekinthető feltétlenül a migrációs ciklus végének, inkább a migrációs folyamat egyik állomásának (Cassarino 2004). Saját tapasztalataink is a migrációs törekvések és a visszatéréshez vezető körülmények, motivációk változatosságára, változékonyságára mutatnak rá. A visszatérést – az eredeti migrációs szándékokkal szemben – az esetek egy részében a valamelyik külföldön vagy itthon élő családtag egészségi állapotában beálló változás motiválja. Eredetileg nem tervezték a hazatérést abban a családban, ahol a kisgyerek asztmás lett az angliai klímától vagy ahol az állapotos fiatalasszony betegsége miatt állandó orvosi felügyeletre szorult, amit Angliában nem kaphatott volna meg. A két család migrációs útja eltérő: míg az előbb említett roma család azt tervezi, hogy az itthon elhelyezkedni nem tudó családfő egyedül megy ki dolgozni Ausztriába, addig az utóbbi, értelmiségi család véglegesnek szánja a hazatérést, elégedettek a boldogulás itthoni körülményeivel. Van, aki a külföldi



munkát státusvesztésként éli meg, s abban a reményben tér haza, hogy végzettségének megfelelő munkát talál, de ha reményei nem teljesülnek, kénytelen újra visszamenni.

A visszatérés háttérben álló motivációk legerősebbike a család egzisztenciális és érzelmi egységének, stabilitásának megőrzése. Előfordul – gyakran hallottunk ilyen példákat –, hogy az egyik fél, jellemzően a férj tartós külföldi munkavállalása végül váláshoz, a család felbomlásához vezet, s van, aki nem akarja ezt megvárni; gyermeke fejlődését sem az interneten keresztül szeretné követni, inkább lemond a migráció eredeti céljának teljesítéséről, és azelőtt (illetve anélkül) jön haza, hogy például az adósságát törlesztené. A visszatéréshez vezető családi döntések egyik pillanatról a másikra megszülethetnek, de el is húzódhatnak, ha például a házaspár mindkét tagja külföldön dolgozik, s egyikük maradna, a másik jönne haza. Ilyenkor az egyik félnek le kell mondania saját migrációs törekvéseiről, ha a családot együtt kívánja tartani.

A visszatérő migránsokat illető egyik kérdés, hogy mit hoznak magukkal, amikor hazatérnek, mire elég a pénz, amit megtakarítottak, befektetnek, vállalkoznak-e (Horváth 2016), elindítanak-e valamilyen innovációt (Cesare 1974). Akikkel mi e vidéki kisvárosban és környékén találkoztunk, akikről hallottunk, a családjuk megélhetésére és a hitelek törlesztésére fordították, fordítják megtakarításaikat, ha sikerült egyáltalán megtakarítaniuk. Szerencsések azok, akik a kisvárosban újra el tudnak helyezkedni, mások bizonytalanságban élnek, és lehet, hogy újabb migrációra kényszerülnek. Van, akit vágyai visszahúznak, de a családjá iránt érzett szeretet és felelősség miatt nem valószínű, hogy visszatérhet külföldre.

## Irodalomjegyzék

- Appadurai, A.: *The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition*. In: Rao, V. – Walton, M. (eds.): *Culture and Public Action*. Stanford University Press, Palo Alto, CA, 2004, pp. 59–84.
- Bakewell, O. – De Haas, H. – Kubal, A.: *Migration system, pioneers and the role of agency*. Working Paper 48. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development (QEH), University of Oxford, 2011, [www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-48-11.pdf](http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-48-11.pdf)
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció, célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57. 4. 271–307. o.
- Blaskó Zs. – Gödri I.: *A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele*. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016, 59–67. o.
- Blaskó Zs. – Szabó L.: *Gyermekeket hátrahagyó migráció Magyarországon*. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016, 86–88. o.
- Carling, J. (2002): Migration in the age of involuntary immobility: theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28. 1. pp. 5–42.
- Cassarino, J. P. (2004): Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 6. 2. pp. 253–279.
- Cerase, F. (1974): Expectations and reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8. 2. pp. 245–262.

- Czaika, M. – Vothknecht, M. (2014): Migration and aspirations – are migrants trapped on a hedonic treadmill? *IZA Journal of Migration*, 3. 1., [www.izajom.com/content3/1/1](http://www.izajom.com/content3/1/1)
- De Haas, H. (2010): The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36. 10. pp. 1587–1617.
- De Haas, H. (2014a): *Migration Theory. Quo Vadis?* Working Paper 100, International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development (QEH), University of Oxford, Oxford, [www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-100-14.pdf](http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-100-14.pdf)
- De Haas, H. (2014b): *Euro-Mediterranean migration futures. The cases of Morocco, Egypt and Turkey*. In: Bommès, M. – Fassmann, H. – Siewers, W. (eds.): *Migration from the Middle East and North Africa to Europe. Past Development, Current Status and Future Potentials*. Amsterdam University Press, Amsterdam, pp. 29–74.
- De Haas, H. – Fokkema, T. – Fassi, F. M. (2015): Return Migration as Failure or Success? The Determinants of Return Migration Intentions among Moroccan Migrants in Europe. *International Migration & Integration*, 16. pp. 415–429.
- „Ezt csinálja a kapitalizmus...” Melegh Attilával Rigó Róbert beszélget. *Forrás*, 2015. július–augusztus, 200–213. o.
- Fassman, H. – Sievers, W.: *Introduction*. In: Bommès, M. – Fassmann, H. – Siewers, W. (eds.): *Migration from the Middle East and North Africa to Europe. Past Development, Current Status and Future Potentials*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014, pp. 15–26.
- Hárs Á.: *Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban*. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016, 39–53. o.
- Horváth Á.: *Visszatérő kivándorlók*. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016, 109–115. o.
- Kureková, L.: *The role of welfare systems in affecting out-migration. The case of Central and Eastern Europe*. Working Paper 46, International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development (QEH), University of Oxford, Oxford, 2011, [www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-46-11.pdf](http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-46-11.pdf)
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (1993): Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, 19. 3. pp. 431–466.
- Pereira, S.: *Migrant workers and labour agency. Social actors or submissive players?* Working Paper 99, International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development (QEH), University of Oxford, Oxford, 2014, [www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-99-14.pdf](http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-99-14.pdf)
- Portes, A. (1998): Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24. pp. 1–24.
- Rogers, R.: *Return Migration in Comparative Perspective*. In: Kubat, D. (ed.): *The Politics of Return. International Return Migration in Europe*. Centro Studi Emigrazione–Center for Migration Studies, Rome–New York, 1984, pp. 277–299.
- Sandberg, M. – Pijpers, R.: *Borderwork in Workplaces: Circular Migration from Poland to Denmark and the Netherlands*. In: Van der Velde, M. – Van Naerssen, T. (eds.): *Mobility and Migration Choices*. Ashgate Border Regions Series, 2015, pp. 185–198.
- Schewel, K.: *Understanding the Aspiration to Stay. A Case Study of Young Adults in Senegal*. Working Paper 107. Working Papers, International Migration Institute (IMI), Oxford Department

- of International Development (QEH), University of Oxford, Oxford, 2015, [www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-107-15.pdf](http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-107-15.pdf)
- Sen, A. (1988): Freedom of choice: Concept and content. *European Economic Review*, 32. 2. pp. 269–294.
- Van Houtum, H. – Van der Velde, M. (2004): The Power of Cross-Border Labour Market Immobility. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95. 1. pp. 100–117.
- Van Naerssen, T. – Van der Velde, M.: *Prologue: The Thresholds to Mobility Disentangled*. In: Van der Velde, M. – Van Naerssen, T. (eds.): *Mobility and Migration Choices*. Ashgate Border Regions Series, 2015, pp. 3–14.
- Vidra Zs.: *Introduction. Theorizing Roma Migration to Canada*. In: Vidra Zs. (ed.): *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Center for Policy Studies, Central European University, Budapest, 2013, pp. 5–20.

